پێك هاتنی ووشه له شێوەی سلێمانیدا

نووسینی : دەیڤەد مەکەنزی

وەرگێرانی: غازی فاتح وەیس

ووشەی لێکدراو

1 ـ ووشەی لێکدراو سێ جۆرە :

أ ـ ووشەی لێکدراوی ئاسایی و باو

بریتیە لەدوو ناوی هاوبەش وەیا دوو ئاوەڵناو وبەهۆی ئامرازی پەیوەستەی «و»و نیمچە ڤاوڵی «و» (1) لێك ئەدرێن و هەیکەلێکی ستیتاکسی تەواو پێك دێنن ، بۆ نموونە :

بەژن و باڵا	دەم و چاو
دەنگ و بەس	درۆو دەلەسە
دەست و پێل	هات و چۆ
هات و نەهات	نەرم و شل
ڕێگاو بان	تەنگ و چەڵەمە

جۆرێکی دیکە کە کەمتر باو بێ ئەوەیە کە دوا دەنگی بەشێکی ووشە لێکدراوەکە وەکو. ، دوادەنگی ئەو بەشەکەی تر ئەبێ ، واتە جۆرە سەروایەك لەنێوان دوا دەنگی هەردوو بەشی ووشە لێکدراوەکە پەیدا ئەبێ ، بۆ نموونە :

ئێسك و پروسك
چاو وروو
جێ و ڕێ
ڕێك و پێك
شل و مل

ب ـ دووبەش بەهۆی پریپۆزشنێکی سادەوە ، وەیا بەهۆی مۆرفیمێکی هاوچەشنەوە کە هیچ پێناسەیەکی چودای نەبێ لێك ئەدرێن و ووشەیەکی لێك دراو پێك دێنن لەئەنجامی ئەم لێکدانەدا ناوێك وەیا ئاوەڵناوێك وەیا ئاوەلکارێك دروست ئەبێ بۆ نموونە :

دەمەو نوخوون
دەستەو ئەژنۆ
پاشە وپاش

ـ او
چەشناوچەشن
گۆشاو گۆش
پێچاو پێچ
ڕەنگاو ڕەنگ

ـ بە
دەس بەجێ

هەپروون بەهەپروون
جێ بەجێ
ـ بەرەو
سەر بەرەو خوار

ج ـ دوو بەشی جودا ، بەتایبەتی ڕەگی فرمان ، ناوێکی لێکدراو وەیا ئاوەڵناوێکی لێکدراو وەیا ئاوڵکارێکی لێکدراو پێك دێنن ، بۆ نموونە

ئەنجن	ئەنجن
بچڕ	بچڕ
تك	تك

بەشێکی گرنگی ئەم جۆرە بەهۆی مۆرفیمی « دەنگە دەنگ »ەوە دروست ئەبێ بۆ نموونە :

جروە جرو
قاسپە قاسپ
خرتە خرت

ڤاوڵی کۆتای بەشی یەکەم (5) ڤاوڵی لێکدان نییە ، بەڵکو بەشی یەکەم بەجیا دەرئەکەوێ و هەمان واتا ئەبەخشێ کە وشە لێکدراوەکە ئەیبەخشێ و ئەم ڤاوڵەشی لەگەڵدایە ، بۆ نموونە :

جروە ، قاسپە

2 ـ ووشەی لێکدراوی دەستنیشان کردن لەوەیە یا سەربەخۆبێ وەیا وەسفی .

أ ـ ووشەی لێکدراوی سەربەخۆ دووجۆرە .

1 ـ ناوێك بەناوێکی دیکە دیارخرابێ و لەهەندێ حاڵە تیشدا پێوەندی لەگەڵدا هەبێ و بەشێوەیەکی گشتی ئەبێتە ئیزافە ـ ئەم ووشە لێکدراوانە لەگەڵ دیارخەردا دەرئەکەوون و پێشی دیارخراو ئەکەوون وەیا بەپێچەوانەوەو لەهەردوو حاڵەتەکەدا بەهۆی ڤاوڵی لێکدانی (5)ەوە ، وەیا بەبێ ئەم ڤاوڵە دروست ئەبن ، بۆ نموونە

وەستاژ ن
براژ ن
چێشتەنگاو
دێوجامە
مەرزەجاڕ

هەروەها لەگەڵ ڤاوڵی لێکدانی (5)دا :

بوومەلەرزە
هەورە برووسکە
نرگسە جاڕ

هەروەها هەڵەو گەڕاو وبێ ڤاوڵی لێکدان ، وەکو

چاڵاو
هیزەرۆن
کلافە دەزوو
کوورە هەنگ

ولەگەڵ ڤاوڵی لێکدانی (5)دا بۆ نموونە :

چەپکە گوڵ	چەرمەگا
دەنکەجۆ	گوڵەباخ
گوڵە گەنم	کلکەبێڵ
کونەلووت	

2 ـ ڕەگی فرمانی کاتی ئێستا وەیا ڕابوور دوو بەهۆی بەرکاری پێشیەوە ، وەیا تەواوکەرەوە کورت ئەکرێتەوە . بۆ نموونە :

رەگی فرمانی کاتی ئێستا :

باوەشێن بەرگ دروو
بزن مژ دار فرۆش
مۆرهەڵکەن پیاو کوژ
سەرتاش خوێن رێژ
زۆرزان

تێبینی : لەگەڵ رەگی فرمانی کاتی ئێستای نائاسایی « لێ »دا ئەفیکس مەرجی « بێ »ی تێدایە وەکو « زۆر بلێ »

رەگی فرمانی دابوور دوو : (2)
دەست کرد
دەست کەووت
سوورەوە کراو

ب ـ ووشـەی لێکـدراوی وەسفی بریتییە لە ناوێک کە بەهۆی ناوێکی تری بەرانبەر ، وەیا بەهۆی ئاوەڵناوێکەوە دیارئەخرێ . ئەگەر دیارخەر ناوێکی بەرانبەربێ ئەوا پێشی ناوە دیارخراوەکە ئەکەوێ ، بۆ نموونە :

چڵکاو
شارەگ
شاهەنگ

و لەگەڵ ڤاوڵی لێکداندا ، بۆ نموونە :

ساڵەو وەخت

بەڵام بەشێوەیەکی ئاسایی دوای ناوە دیارخراوەکە دێت ، وەکو :
بووکە شووشە
دارە بان

ئەگـەر دیـار خەرە کە ئاوەڵنـاو بێت ئەوا لێکـدانـەکـە بەپێچەوانەوە هەڵ ئەگێڕرێتەوەو بەجۆری « کراوە » ئەدرێتە قەڵەم ، بۆ نموونە :

بزنە کێوی
قارچکە مارانە

هەروەهـا چەند ووشەیەکی لێکدراوی هەڵ نەگۆڕاو بەدی ئەکرێ ، بۆ نموونە :

فەریکە نۆك
کۆنە فاحیشە
مزرە سێو
نەرمە زین
(شێوەی موکری)
گەرمە شین
ناسکە تیر

3 ـ ووشـەی لێکـدراوی ئاوەڵنـاوی یا ئەبێتـە خاوەنێتی « تملك وەیا ئەبێتە ئامرازی .
أ ـ بەشێـوەیـەکی گشتی ووشـەی لێکـدراوی خاوەنێتی ، ووشـەیـەکی لێکـدراوی وەسفیەو واتاکەشی ئاوەڵناوییە بۆ نموونە :

بەدکار
دوو روو
گەردن بلوور
گران با
کەوە رۆژ

وە لەگەڵ ڤاوڵی لێکدانی (5)دا ، بۆ نموونە :

کورتە باڵا

هەروەهـا بەشێوەیەکی گشتی هەڵ ئەگێررێتەوە بێ ئەوەی قاوڵی لێکدانی تێدابێ ، بۆنموونە :

ئێسك سووك
ئێسك قورس
باڵابەرز
چاوشین
دڵ تەنگ
دڵ تەر
داوێن پیس
هەناسە سارد
کەیف خۆش
سەرگەرم

ب ـ پریبۆزیشتی «بە» و «بێ» ژمارەیەکی زۆری ووشەی لێکدراوی ئاوەڵناوی پێك دێنن . بۆنموونە :
بە :

بەگوێ
بەجێ
بەکار
بەووەنوز

بێ :
بێ گوێ
بێ هۆش
بێ قەزا

« پاشگر »

4 ـ ئەم پاشگرانەی خوارەوە ناو پێك دێنن
أ ـ ناوی مەعنەوی (مجرد)

(ی) : ئەم پاشگرە ناوی مەعنەوی لەئاوەڵناو دروست ئەکا ، بۆنموونە :

ئاگاداری	ئاسانی
ئاشکرای	بۆشی
چۆڵی	گەورەی
کورتی	خۆشی

لەگەڵ ئاوەڵناودا بۆپێوانە کردن و لەگەڵ (ای)و(آیەتی) دا ئەگۆررێتەوە ، بۆنموونە :

ئەستووری	ئەستوورایی
بەرزی	بەرزایی
درێژی	درێژایی
گەرمی	گەرمایی
قووڵی	قووڵایی
بڵندی	بڵندایەتی

لەگـەڵ ئاوەڵنـاوی دیکـەدا ، ئەگـۆردرێنەوە بە « یەتی » و «یتی »، بۆنموونە :

ئازای	ئازایەتی	
بەندەی	بەندایەتی	
کەمی	کەمێتی	
پانی	پانای	پانێتی

هەروەهـا (ەتـی) ، یەتـیو(یـاتـی) ، (ێـتـی) ـ ناوی مەعنەوی لەناوو راناو ، وەیا ئاوەڵناودائەرێژی ، بۆنموونە :

ئاغایەتی
برایەتی
دۆستایەتی

دوژمنایەتی
حاکمایەتی
پیاوەتی
شارستانیەتی
خزمایەتی
چۆنیەتی
کێیەتی
برسێتی
چاکیەتی
تینوێتی
یەکیەتی یەکێتی

(ێنی)
ئەم پاشگــرە زۆر کەم تر ناوی مەعنــەوی پێـك دێنێ ، بۆ نموونە :

بووکێنی
چاوێنی
کچێنی
کورێنێ

ب ـ بچووك کردنەوە ـ
پاشگـری (ـ چ ـ)و (ـ ك ـ)و (ـ ل ـ) و(ـ ڵ ـ) بەجـۆرەهـا لێك ـ دان ناوی دارێژ راو پێك دێنن وجارجاریش ئاوەڵناو ، کە ئەتــوانــرێ بەشێــوەیــەکی گشتی ناوی بچــووك کردنەوەیان لەبنرێ وبەم جۆرەی خوارەوە : (3)

ـ چە	باخچە ، ناوچە
ـ چکە	رێچکە ، خانووچکە
ـ ەك	دەستەك ، رانەك
(IK ـ)	دەسك ، جووجك
ـ کە	دۆڵکە ، لووتکە ، ملوانکە
ـ ەکە	پوولەکە ، توورەکە
ـ ۆك	تیرۆك
ـ ۆکە	بارۆکە ، فرفرۆکە ، جنۆکە
ـ کەلە	خرکەلە
ـ لە	مێرووڵە ، پشیلە ، قوتیلە
ـ لەکە	جوولەکە
ـ یلە	ئەمووستیلە ، گورچیلە ، کەرێڵە
ـ وولە	دانوولە ، جاشوولە ، مێشوولە
ـ وولکە	داسۆولکە ، پاچوولکە
ـ ڵە	گۆزەڵە ، جووجەڵە
ـ ەڵە	گردەڵە ، سەوزەلە
ـ ۆڵە	کچۆلە ، بچکۆڵە
ـ ۆڵکە	دیزۆڵکە ، گردۆڵگە ، تەپۆڵکە

ج ـ ناوی تەواو
پاشگری (ـ گا) ناوی شوێن پێك دێنێ .

ئۆردووگا
کۆگا
رێگا
سەیرانگا
تاڤگە

ـ ەلان (لە بنگرد وپشدەر ـ ەڵین) جۆرە ناوێك پێك دێنێو واتای دەشتایو پان و بەرین ئەگەیەنێ ، بۆ نموونە :

بەردەلان
قامیشەلان (لەبنگرد قامیشەڵین)
سەوزەلان

نەرمەلان
زیەلان (لەپشدەر زیەڵین)
زیخەلان

ـ ستان ناوپێك دێنێ بەواتای شوێن وەیا وولاتی . . . ،
بۆ نموونە :

دارستان
جەنگەڵستان
کوردستان
کوێستان
قەبرسان
شارستان

ـ ەوان ، ـ چی ، ـ گەر ، ناوپێك دێنن بەواتای پیشەوەیا
کار ، بۆ نموونە :

ئاشەوان
باخەوان
کەشتیوان
مەلەوان
پاسەوان
شاخەوان
تۆرەوان
بۆیاخ چی
چایچی
قاچاخچی
راوچی
تەنەکەچی
ئاسنگەر
چەقۆگەر
مسگەر

ـ دان : ناو دروست ئەکا بەواتای شت هەڵگر ، بۆ نموونە

چرادان
دەرزیدان
فیشەکدان
جزدان
مۆمدان
منالْدان
میزلْدان

ـ دار : ناوو ئاوەڵناو دروست ئەکا بە واتای خاوەنی . . . ،
بۆ نموونە :

ئەمیندار
بەیداخدار
بەشدار
دوکاندار
دلْدار
دەردەدار
میواندار
ئاگادار
ئەستێرەدار
بالْدار
داندار
زیاندار

ـ کەر ، کار : زۆرکەم ئەبنە (گار ، یار)و ناوو ئاوەڵناوپێك
دێنن بەواتای دروست کەرو پێك هێنەر ، بۆ نموونە :

چێشت کەر
نان کەر
راوێژکەر
کارەکەر
سوالْکەر
شەرکەر
ئارەزووکەر

نیشکەر
نوێژکەر
هەرزەکار
کرێکار
پارێزگار
جووتیار
کڕیار

- باز : ناو دروست ئەکا بەواتای خووگرتن وەیا فێربوون بەکردنی شتێك بۆ نموونە :

هەتیوباز
قومارباز

- ێن : (هەولێری (انێ)) ناوی یاری پێك دێنێ ، بۆ نموونە :

هەلووکێن
هەڵماتێن
موشێن
فتبۆڵێن
شەترەنجێن
تۆپێن (هەولێری (تۆپانێ))
زۆران (هەولێری زۆرانێ)

د - فرمانی
- ۆك
- نۆك

ناوو ئاوەڵناو لەڕەگی فرمان پێك دێنن وواتای کردنی پیشەیەك ئەگەیەنن ، بۆ نموونە :

گەڕۆك
گرینۆك
ترسنۆك

- ەر
ناوی کردار لە رەگی فرمان پێك دێنێت ، بۆ نموونە : (4)

کوژەر
نووسەر

- ەمەنی
ناوی کەرەسە لەڕەگی فرمانی رابووردوو دائەڕێژێ ، بۆ نموونە :

سووتەمەنی
خواردەمەنی

- ە
ناوی دەنگ لە مۆرفیمی سەربەخۆی فرمانی تێپەڕی دارێژراو پێك دێنێ بەزیاد کردنی مۆرفیمی سەبەبی ، بۆ نموونە

بۆڵە	: بۆڵانن
بارە	: بارانن
فیکە	: فیکانن
حیلە	: حیلانن

هەروەها ئەم جۆرە ناوانە جووتە ووشەی لێکدراو پێك دێنن ، بۆ نموونە :

گیفەگیف
قرچە قرچ
ڤیژە قیژ

4 ـ ئەم پاشگرانەی خوارەوە ئاوەڵناو دروست ئەکەن

ـ ی

ئاوەڵناوی جۆر وەیا شوێن پێك دێنێ ، بۆ نموونە :

بازاڕی
کوێستانی
لادێی
مشکی
قاوەیی
هەولێری
هەورامی

ـ ین
ـ اوی

ئاوەڵنـاو لە ناو دائـەڕێـژ ن و بەشێـوەیەکی سەرەکی واتای کەرەسە ئەبەخشن ، بۆ نموونە

ئاگرین
ئاسنین
ڕەنگین
ئارداوی
بەفراوی
قوراوی
خۆڵاوی
خوێناوی

ـ ین

ئاوەڵناوی چۆنیەتی لەناو دائەڕێژ ێ ، بۆ نموونە :

ئەسپێون
چڵکن
گۆشتن
کوڵکن
کرمن
لیکن
قژ ن
تووکن
وورگن

ـ مەن :
ـ مەنگ :

ئاوەڵنـاو دروست ئەکـەن و واتای خاوەنی شتێك ئەگەیەنن ، بۆ نموونە :

ئاقلمەن
فەرەزوومەن
دادمەن
دەوڵەمەن
دەردمەن
هونەرمەن

ـ دار :

ئاوەڵناو پێك دێنێ بەواتای بدەری شتێك ، بۆ نموونە :

ئاگادار
فەرماندەر

ـ کار :
ـ باو :

ئاوەڵناوی ڕەنگ دیار ئەخا ، بۆ نموونە :

ڕەشکار
سپیکار
سوور باو
شینکار
شینباو

ـ انه :
ئاوەڵناو پێك دێنێ و زۆر ئاوەڵکار ، بۆ نموونە :

مارانە
مانگانە
سالانە
ئانمایانە
ئازایانە
برایانە
پیاوانە
شێرانە

5 ـ لە شێوەی سلێمانی و سۆرانی و مۆکریدا فرمانی تێنەپەڕ ، نیشانــەی کۆتــای ڕەگی فرمــانی ڕابــووردووی (1) و نیشانەی (ان)ی جاووگی لەگەڵدایە ، بۆ نموونە :
برژان ، کولان ، سووتان ، شکان هەروەها لەگەڵ چەند فرمــانێکی دیکــەدا (آ)ی ڕەگی فرمــانی ڕابــووردوو ئەبێتە (ی) بۆ نموونە :

قەوما	قەومین
ڕما	ڕمین
ڕزا	ڕزین
تۆقا	تۆقین
خورا	خورین

فرمــانی تێپــەری هاوچــەشن لە تێنــەپەرەوە دروست ئەبێ و ئەبێتە شێوەی سەبەبەن ، بۆ نموونە :

برژانن
کولانن
سووتانن
شکانن

تۆقانن
خورانن

لەنــاوچەی (وەرماوەی هەڵەبجە) فرمانی تێنەپەری ئاسایی نیشانەکەی (یا) و (یان)ی کۆتای ڕەگی فرمانی ڕابووردووە ، بۆ نموونە : (5)

برژ یان
کوڵیان
سووتیان
شکیان

(هێشــووە کونناتی سەرەتای ووشە لەشێوەی سلێمانیدا ، زۆرە وەکو «شکان» .)
پەراوێزەکان :
1 ـ «و» ئەبێتــە نیمچــە ڤاول ئەگــەر بەشی دووەمی ووشــە لێکدراوەکە بە ڤاول کۆتای هاتبێ . (وەرگێر)
2 ـ «سوورەوەکراو» لە سوورکردنەوەوە دارێژ راوە لکاندنی پاشگــری (ەوە)ی کۆتــای فرمــان بە ووشــەکــەی پێش فرمانەکەوە یەکێکە لە تایبەتیەکانی ناوچەی (سنە) و زۆر لە شێوەکانی خوارووی زمانی کوردی .
3 ـ ئەم ناوانە هەموویان واتای بچووك ـ کردنەوە ناگەیەنن بۆ نموونە «جوولەکە» و «پشیلە» و «لووتکە» . . . هتد
4 ـ ووشــەی نوێ بەهــۆی لێکچــوانــدنــەوە لەگەڵ ناودا دروست ئەکــرێ هەروەکــو لەبــەشی پاشگــری (ـ کەر) دا باس کرا : کردن : (کــە) ، (دەر) کە لەبــەشی داهاتوودا باس ئەکرێ و (دان) و (دە) و (بەر) وەکو (بردن) و (بە) وەکو ووشەی (باربەر) و «ڕەنجبەر» دا

تێبینی : ئەم ووتارە لە کتێبی :
(Kurdish Dialect Studies) ی
(D. Macanzie) یەوە وەرگێڕراوە .